

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

28

In dit nummer oa

**UITGESTORVEN, MAAR NOG NIET
VEILIG: HOE KLIMAATVERANDERING
DE MAMMOET BEDREIGT**

**VELDKARTERINGEN IN HET TERPENGEBIED:
EEN PILOT IN NOORDELIJK WESTERGO**

**EEN INTRODUCTIE IN
ARCHAEOGAMING**

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Merit Hondelink, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Bert Nijboer, Yftinus van Popta, Daan Raemaekers, Esther Scheele, Mans Schepers, Diana Spiekhout en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Onderzoekers documenteren de botten van een mammoet onderaan permafrost kliffen op Bolshoy Lyakhovsky (foto I.K.A. Verheijen). Zie artikel Bonhof *et al.*

ISBN 9789492444189

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 28

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2017

Inhoud

EEN GRAFVELD UIT DE TRECHTERBEKER-PERIODE IN OOSTERDALFSEN: SPIEGEL VAN EEN COMPLEXE SAMENLEVING? Youp van den Beld & Henk van der Velde	7
EEN SÖGEL-WOHLDE-ZWAARD UIT HET DAL VAN HET OUDE DIEP BIJ ECHTEN (DR.) Wijnand van der Sanden & Stijn Arnoldussen	17
GROT, BOT, POT, WEERSTANDSPLOT. ARCHEOLOGISCH EN GEOFYSISCH ONDERZOEK IN DE GROT LA SASSA (LAZIO, ITALIË) Wieke de Neef, Luca Alessandri, Burkart Ullrich & Mario Rolfo	27
EEN MULTIFUNCTIONEEL 3D-MODEL: INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK NAAR EEN OPGEWORPEN HEUVEL TE CRUSTUMERIUM (ITALIË) Peter Attema, Remco Bronkhorst & Nikolaas Noorda	33
SPECIALISATIES IN GENEZINGSCENTRA IN KLASSIEK EN HELLENISTISCH GRIEKENLAND (ca. 500-200 v.Chr.) Anne-Lieke Brem	41
VELDKARTERINGEN IN HET TERPENGEBIED: EEN PILOT IN NOORDELIJK WESTERGO Angelique Kaspers & Trijneke Sibma	49
EEN VENDELHELM UIT HALLUM? VERSLAG VAN EEN ARCHEOLOGISCHE ZOEKTOCHT Johan Nicolay, Gert van Oortmerssen, Bertil van Os & Gary Nobles	59
EEN KIJKJE IN DE VROEGMODERNE NEDERLANDSE KEUKEN VANUIT ARCHEOBOTANISCH, HISTORISCH EN EXPERIMENTEEL PERSPECTIEF Merit Hondelink	69
ACHTER HET PLEISTERWERK: EEN WERELD IN EEN ZUID-FRANSE MUUR Mans Schepers & Henny Groenendijk	79
NOOTONDERZOEK IN FLEVOLAND. BIJZONDERE BOTANISCHE RESTEN IN HET 18 ^{DE} -EEUWSE VRACHTSCHIP OO 64A (DRONTEN) Yftinus van Popta & Morvenna van Rijn	87
ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR DE GROOTE SCHOUWBURG VAN DE HEEREN-KOMEDIE TE GRONINGEN Joshua Veldhuis	97

ONDERZOEK NAAR DE ECOLOGISCHE VOETAFDruk VAN MIJNWERKERS TE ADVENT CITY, SPITSBERGEN Rosanne van Bodegom & Martha de Jong	103
KLIK OP START OM TE BEGINNEN: EEN INTRODUCTIE IN <i>ARCHAEOGAMING</i> Merel van den Hoek	113
UITGESTORVEN, MAAR NOG NIET VEILIG: HOE KLIMAATVERANDERING DE MAMMOET BEDREIGT Wouter Bonhof, Ivo Verheijen & Maarten Loonen	121

Een grafveld uit de Trechterbekerperiode in Oosterdalfsen: spiegel van een complexe samenleving?

Youp van den Beld¹ & Henk van der Velde²

De trechterbekercultuur (3400-2750 v.Chr.) kennen we vooral van de grote megalietgraven, die in Nederland ook wel bekend staan als hunebedden. In feite ligt (het noordoosten van) Nederland aan de rand van een groot verspreidingsgebied van deze cultuur, dat zich uitstrekt tot in Zuid-Zweden en Polen (Midgley 2005: 35). Al sinds het ontstaan van de archeologie hebben veel onderzoekers zich beziggehouden met deze indrukwekkende grafmonumenten uit ons verre verleden (Bakker 2010a & 2010b; Van Ginkel *et al.* 1999; Midgley 1992 & 2005) De resultaten van die eerdere onderzoeken zijn bepalend geweest voor een groot deel van onze kennis over de periode, maar toont ook de leemtes in onze kennis. Op enkele aspecten daarvan, zoals het onderzoek naar niet-megalietgraven en de wijze waarop de trechterbekersamenleving functioneerde, willen we in dit artikel nader ingaan.

De aandacht voor niet-megalietgraven (ook wel vlakgraven genoemd) uit de trechterbekercultuur is pas van recente datum (Kossian 2000; Huis in 't Veld 2002). Vlakgraven zijn grafkuilen waarin over het algemeen inhumaties begraven zijn en in een enkel geval crematies. Door hun geringe zichtbaarheid en ogenschijnlijk gebrek aan monumentaliteit hebben ze - zo ze in het verleden al herkend zijn - maar weinig bijgedragen aan het wetenschappelijke debat over sociale verhoudingen binnen de Trechterbekercultuur. In dit artikel betogen we dat deze geringe aandacht onterecht is. Aanleiding is de opgraving die in 2015 plaatsvond in Dalfsen, waarbij 140 graven uit deze periode werden onderzocht. Het is daarmee het grootste grafveld van deze cultuurgroep (Van der Velde & Bouma 2016: 362). Door de omvang

van het grafveld zou een analyse van grafkuilen en -inhoud een bijdrage kunnen leveren aan de beeldvorming over de sociale organisatie van de lokale gemeenschap die er begraven ligt. In de volgende paragrafen wordt eerst ingegaan op de theoretische achtergronden van het onderzoek naar sociale organisatie binnen lokale neolithische gemeenschappen. Daarna worden de onderzoeksresultaten van het grafveld bij Dalfsen gepresenteerd en geanalyseerd aan de hand van enkele kenmerken. Dit onderzoek richt zich op de vraag of variatie in grafgebruik een aanwijzing vormt voor sociale complexiteit (differentiatie) binnen de lokale gemeenschap. Deze bijdrage is gebaseerd op de bevindingen van het bachelorscriptieonderzoek van de eerste auteur (Van den Beld 2016), waarin de sociale organisatie binnen de Trechterbekercultuur onder de loop genomen is aan de hand van de vondsten in Oosterdalfsen. In deze scriptie werd onderzocht of een gemeenschappelijk cultureel gebruik voor het begravingsritueel vastgesteld kan worden voor het grafveld in Oosterdalfsen.

Vlakgraven en onderzoek naar sociale organisatie

Er is weinig bekend over de sociale organisatie van de trechterbekercultuur. Hier zijn meerdere oorzaken voor aan te wijzen. In de eerste plaats blijken nederzettingslocaties van de Trechterbekercultuur in Nederland vaak verstoord te zijn door podzolering, ploegen en terugkerende bewoning. De nederzettingsterreinen hebben daardoor weinig nuttige informatie geleverd over de sociale verhoudingen binnen en tussen nederzettingen (Voss 1982: 28), waardoor we

gedwongen zijn vooral naar het grafritueel te kijken (Raemaekers 2005: 18). In de tweede plaats blijkt bij nadere beschouwing dat vooral de studie naar het grafritueel in megalietgraven minder aanknopingspunten geeft dan gehoopt (Bakker 2010a). Menselijk botmateriaal blijft nauwelijks bewaard in de arme zandgronden waarop de hunebedden gelegen zijn en uit de (verstoorde) ligging van de grafgraven zijn geen individuele vondstcomplexen te definiëren. Wel weten we dat zowel mannen als vrouwen en kinderen begraven werden in hunebedden en dat verschillende individuen verschillende typen grafgraven meekregen, waaronder ook zeldzame objecten als barnsteen, git en kwarts kralen, fossiele ammonieten hangers en koperen objecten. Ondanks de wel degelijk aanwezige variatie in wijze van begraving is er geen sociale differentiatie aanwijsbaar in het grafritueel (Bakker 2010a: 11).

Vlakgraven daarentegen belichten niet alleen een andere wijze van begraven, maar maken het juist wel mogelijk om individuele vondstcomplexen met elkaar te vergelijken. Het aantal bekende vlakgraven in Nederland voorafgaand aan het onderzoek in Oosterdalfsen was echter bijzonder gering; in totaal waren 130 vlakgraven bekend of verondersteld (Kossian 2005). Met de vondst van een vlakgrafveld uit de Trechterbekerperiode bestaande uit 140 vlakgraven in Oosterdalfsen is dit aantal meer dan verdubbeld (Van der Velde & Bouma 2016). Daarnaast werd er een greppelstructuur gevonden die geïnterpreteerd is als een monumentaal aardwerk (Van der Velde & Bouma 2016). Deze combinatie van vondsten en structuren stelt ons in staat om uitspraken te doen over de sociale organisatie van de lokale gemeenschap die hier begraven ligt.

Bij onderzoek naar het grafgebruik van een prehistorische samenleving past overigens wel een kanttekening. Hoewel we ons (als gevolg van de huidige stand van onderzoek) noodgedwongen tot het grafritueel wenden om uitspraken te kunnen doen over de sociale structuur binnen een prehistorische samenleving, moeten we ons realiseren dat

deze focus op het begravingsritueel ook beperkingen met zich meebrengt. Het is immers niet met zekerheid vast te stellen dat het grafritueel ook de toenmalige samenleving representeert. Grafgraven die zijn bijgezet kunnen het resultaat zijn van rituelen die specifiek als boodschap aan de achterblijvers gericht zijn (Parker Pearson 2003: 85). Daarbij zijn overblijfselen van ceremoniële en rituele handelingen rondom het begravingsritueel vaak op meerdere manieren te interpreteren. Zo kan een 'rijk' graf de daadwerkelijke rijkdom van de overledene representeren of kan het als doel hebben een groter sociaal aanzien te verkrijgen door te overcompenseren, en hoeft een 'arm' graf niet noodzakelijkerwijs te behoren tot een arm persoon. Misschien was het in het laatste geval niet nodig om vondsten mee te geven, omdat de status van overledene en achterblijvers al bij voorbaat vaststond, terwijl dit in het eerste geval door veel ceremonieel vertoon benadrukt moest worden.

Oosterdalfsen

De site Oosterdalfsen is opgegraven tussen februari en mei 2015 door ADC ArcheoProjecten. Naast de hulp van studenten van het Saxion in Deventer werden ook enkele studenten van de RUG ingeschakeld om alle 140 vlakgraven op te graven. De site Oosterdalfsen bevatte meerdere vondstcomplexen uit verschillende perioden. Behalve vlakgraven uit de Trechterbekerperiode zijn er ook graven uit de Enkelgrafperiode (vooralsnog 4 grafkuilen), de Klokbekerperiode (resten van een grafheuvel) en een grafveld uit de Late Bronstijd opgegraven. Ten slotte werd ook een klein grafveld uit de Vroege Middeleeuwen ontdekt (Bouma & Van der Velde 2017). Vanwege de variatie in datering zijn alle crematiegraven middels ¹⁴C-onderzoek gedateerd. Het bleek in het merendeel van de gevallen om graven uit de Late Bronstijd te gaan, een enkele crematie dateerde uit de Vroege Middeleeuwen en één crematie uit de Trechterbekerperiode.

De vlakgraven tekenden zich in het vlak af als nauwelijks zichtbare grijze/bruine verkleuringen

Fig. 1. Een graf met daarin een lijksilhouet, de overledene is gelegen in een hurkhouding op de linkerzijde aan de linkerkant van de beker (foto ADC ArcheoProjecten).

Fig. 2 (rechts). Een barnstenen ketting gereconstrueerd van de kralen die onder een beker zijn gevonden in één van de grote graven (foto ADC ArcheoProjecten).

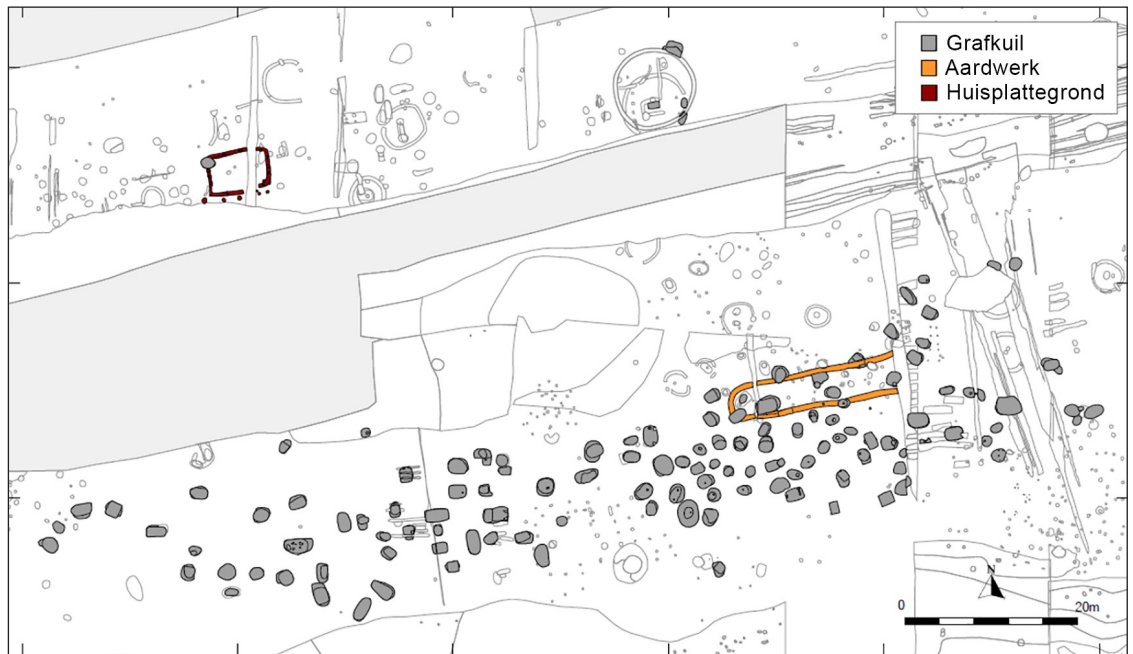
in een leemarme witte zandbodem. De resterende diepte van de vlakgraven varieerde sterk. Een aantal graven was zo ondiep dat de bijgezette aardewerkvormen aan de bovenkant waren verploegd. De meeste graven bevatten grafgiften, maar niet allemaal. Sommige graven zijn dus alleen herkend door de vage verkleuring en hun positie binnen het grafveld, want organische resten zijn niet bewaard gebleven te Oosterdalfsen, op enkele kiezen en een kaakfragment na. Er zijn ten minste 10 lijksilhouetten herkend die alle een hurkhouding toonden (fig. 1). De vorm van de graven varieerde in een gelijke verdeling tussen ovaal en rechthoekig. In totaal zijn er drie stenen bijlen aangetroffen, waarvan twee in graven en een derde (gedateerd in de Enkeelgrafterperiode) in de nabijheid van de graven. Een andere bijzondere vondst

is een fraaie barnstenen ketting (fig. 2) afkomstig uit een graf met een bijzonder grote omvang. In de meeste graven is vuursteen aangetroffen, maar aangezien het grafveld is gesitueerd te midden van sporen van mesolitische bewoning is maar een deel van het vuursteen ook daadwerkelijk als grafgift te betitelen. Behalve een kling werden verschillende pijlpunten geborgen. In totaal zijn er 14 pijlpunten afkomstig uit een grafcontext (zie Bouma & Van der Velde 2017).

Het meest voorkomende artefacttype is het aardewerk, waarvan het meeste toe te schrijven is aan Brindley (1986) horizont 4 en 5. Enkele stukken lijken in horizont 6 of 7 gedateerd te moeten worden. Dit betekent dat het grafveld tussen ca 3200 v.Chr. en 2750 v.Chr. in gebruik is geweest (Van der Velde & Bouma 2016: 361-362; Brindley 1986).

Fig. 3. Een overzicht van het grafveld in Oosterdalsen met alle graven, het aardwerk en de huisplattegrond (figuur ADC ArchoProjecten).

Het grafveld lag op een smalle oost-west lopende dekzandrug die ter hoogte van het grafveld een breedte had van ca. 30 meter. Aan de zuidkant van het grafveld bevond zich een laagte die een oude (pleistocene) rivierarm van de Vecht betreft. De graven concentreerden zich op de dekzandrug over een lengte van 120 meter (fig. 3).

Het grafveld bevatte ook een greppelstructuur die geïnterpreteerd is als een aardwerk. Deze is west-oost georiënteerd en meet 30 bij 4 meter. Het aardwerk is relatief laat gebouwd in de gebruiksperiode van het grafveld. Het oversnijdt namelijk enkele grafkuilen die in Brindley horizont 4 en 5 gedateerd worden en wordt oversneden door grafkuilen die in horizont 7 geplaatst kunnen worden. Een late datering in horizont 5 (ca. 3000 v.Chr.) lijkt zeer aannemelijk. De aanleg kan dan in verband worden gebracht met de nabije ligging van enkele rijke graven die alle in horizont 5 dateren (zie onder). Vanwege de veronderstelde correlatie wordt een datering in horizont 6 (die gezien de oversnijdingen technisch ook mogelijk zou zijn) daarom als minder voor de hand liggend

beschouwd. In de scriptie van Van den Beld is het aardwerk geïnterpreteerd als het centrale monument van het grafveld en is gekeken of de grootte van het graf of het aantal grafgiften varieerde met de afstand tot het monument. De grootte van het graf bleek niet gecorreleerd aan de afstand tot het monument. Wel bleek dat zeven van de negen graven met relatief veel grafgiften, alle daterend uit horizont 5, zeer dichtbij het monument lagen, alle binnen een straal van 12 meter. Dit suggereert dat het aardwerk wel degelijk een verband houdt met de rijkere graven.

Op een naastgelegen dekzandrug is nog een greppelstructuur aangetroffen die door Van der Velde en Bouma (2016) is geïnterpreteerd als een huisplattegrond. Binnen deze structuur is nog een vlakgraf aangetroffen dat dateert uit de Enkelgraferperiode. Een andere mogelijke interpretatie is dat de structuur als dodenhuis of cultusplaats fungeerde. Dodenhuisen/cultusplaatsen zijn vooral bekend binnen het Deense gebied van de Trechterbekercultuur, maar komen ook elders

Tabel 1. De verhoudingen tussen grafvorm, grafhoogte gemeten in oppervlakte en het aantal grafgraven per grafvorm. De ronde (1%), onregelmatige (2%) en verstoorde (1%) graven zijn weggelaten in deze tabel.

Grafvorm	Percentage	Gemiddeld oppervlakte in m ²	σ oppervlak	Gemiddeld aantal grafgraven
Ovaal	48%	1,53	0,7473	0,95
Rechthoek	37%	2,17	0,8989	1,38
Rechthoek afgerond	11%	1,67	0,5805	0,54

voor. Deze structuren worden vaak geassocieerd met funeraire landschappen (Midgley 1992: 441).

Variatie in de graven van Oosterdalfsen

In dit onderzoek is gepoogd alle dimensies van het grafritueel te identificeren om de mate van differentiatie te onderzoeken. De variabelen die zijn geanalyseerd betreffen: grafvorm, -oriëntatie en -grootte, de samenstelling van de grafgraven, het gebruik van vuur tijdens het begravingsritueel, het voorkomen van een doods-kist, en de positie van het graf ten opzichte van het monument (zie voor een verdere uitwerking Van den Beld 2016).

De dataset die voor het onderzoek gebruikt is, was ten tijde van het schrijven van de scriptie nog incompleet. Zo moet het voorkomen van vuursteen in de graven bijvoorbeeld nog nader onderzocht worden. Van de 140 bekende graven bleken er vier niet geschikt voor analyse en drie waren nog niet herkend tijdens het schrijven van de scriptie. De overige 133 zijn wel representatief voor het grafveld.

Allereerst is er gekeken naar de grafstructuur, die wordt bepaald door de samenhang tussen grafvorm, -oriëntatie en -grootte (hier gemeten in m²). Tabel 1 geeft de verhoudingen tussen de verschillende vormen en de grootte aan. Het is opvallend dat de ovale en rechthoekige (en rechthoekig afgeronde) graven beide precies 48% van de graven uitmaken. De categorie 'rechthoekig afgerond' is onderscheiden omdat de sporen vaak erg vaag van aard waren en deze graven niet precies rechthoekig van vorm bleken. Deze sporen kunnen in de loop der tijd vervaagd zijn rond de randen en dus van origine rechthoekig

zijn geweest. Het is ook opvallend dat de rechthoekige graven gemiddeld ca. 0,5 m² groter zijn dan de ovale graven. Als de hoeken in de sporen deels vervaagd zijn kan dit het kleinere oppervlak verklaren, maar omdat ovale vlakgraven ook elders in Trechterbeker-grafvelden voorkomen (bijv. in het Duitse vlakgrafveld Ostorf; Midgley 1992: 410) gaan we er niet vanuit dat alle graven van origine rechthoekig waren. Veel graven in Oosterdalfsen waren bovendien duidelijk ovaal van vorm. Qua oriëntatie lijkt er een duidelijke voorkeur te zijn voor een Oost-West richting (44%). Dit kan te verklaren zijn door de oriëntatie van de dekzandwieling, welke ook O-W is. De overige windrichtingen komen echter ook vaak voor met N-Z in 25% van de gevallen en NO-ZW in 17% en NW-ZO in 14% van de gevallen.

Het aantal grafgraven per graf is bij elkaar opgeteld om de grafinventarissen te vergelijken. In sommige graven zijn een aantal scherven of stukken vuursteen aangetroffen. Deze zijn als aantal 0,5 gerekend omdat het geen (complete) artefacten betreft. In tabel 2 is te zien dat de meeste graven tussen de nul en twee grafgraven bevatten en dit betreft met name aardewerk. Opvallend is dat de rechthoekige graven gemiddeld meer grafgraven bevatten dan andere grafvormen (tabel 1).

Bekiste graven zijn alleen door sporen van houtskool nawijsbaar. Het is mogelijk dat bekistingen vaker voorkwamen, maar omdat deze niet verkoold zijn konden ze dan niet worden herkend. Anderzijds kan vuur ook vaker een rol gespeeld hebben bij het grafritueel dan uit de graven blijkt. Sommige graven bevatten namelijk wel houtskool maar geen duidelijke kist. Van de dertien herkende bekistingen zijn er tien in

Fig. 4. Eén van de rijkere graven van het grafveld met vijf aardewerkvormen, een knophamerbijl en de resten van een verbrande kist (foto Y. van den Beld).

rechthoekige (drie in afgeronde) graven en drie in ovale graven aangetroffen. Er lijkt ook hier een ander algemeen begravingsgebruik te gelden voor rechthoekige graven. Ook kan de vorm van het graf aangepast zijn om bekisting en gebruik van hout te faciliteren.

De analyse suggereert dat er wel degelijk een begravingsnorm te herkennen valt in het grafveld van Oosterdalsen. Een grote meerderheid van de graven was ovaal of rechthoekig van vorm, had een oost-westelijke oriëntatie en bevatte nul tot twee grafgiften bestaande uit vaatwerk. Toch is ook gebleken dat er een duidelijk onderscheid valt te maken tussen twee graftypen, rechthoekig en ovaal, zodat er in essentie twee normen gegolden hebben voor het grafveld. Met een significantietoets is positief getest dat de rechthoekige graven significant afwijken van de rest van de graven door hun grootte en hun gemiddeld aantal grafgiften.

Tabel 2. Het totaal aantal grafgiften verdeeld over het totaal aantal graven.

Aantal grafgiften	Aantal graven	Procent
0	40	30%
0,5	5	3,8%
1	56	42,1%
2	23	17,3%
3	4	3%
4	3	2,3%
4,5	1	0,1%
6	1	0,1%

De uitzonderingen op de regel

Enkele graven vallen echter niet binnen de gedefinieerde norm. Deze graven wijken met name af wat betreft de hoeveelheid meegegeven grafgiften (vijf graven bevatten meer dan twee aardewerkvormen; tabel 2) of de bijzondere aard van de grafgiften. Eén graf viel buiten de norm door zijn bijzondere positie in de huisplattegrond en de grafinventaris bestaande uit slechts één vuurstenen kling. Na het eerste onderzoek is echter gebleken dat dit graf niet behoort tot de Trechterbekercultuur, maar dateert in de Enkelgrafperiode.

De andere afwijkende graven onderscheiden zich door hun bijzondere grafinhoud. Eén graf bevatte naast één aardewerkvorm ook drie grote blokken moerasijzererts. De blokken moerasijzererts in het graf zijn een bijzonder verschijnsel waarvoor geen parallel bekend is. Een ander graf bevatte vele kleine stukjes vuursteen en vier transversaalspitsen. Twee graven, beide van grote omvang, bevatten bijlen. Eén van deze graven bevatte een bijl van natuursteen met een rechthoekige doorsnede en geen andere grafgiften. Het andere graf betreft één van de rijkste graven van het grafveld (fig. 4). Dit graf bevatte naast vijf aardewerkvormen (waaronder de enige twee kraaghalsflesjes van het grafveld) ook een fraaie knophamerbijl (fig. 5), alle bijgezet in (of op) een kist. Dit laatstgenoemde graf was ook zeer dicht bij het aardwerk gelegen, op minder dan 6 meter afstand. Een ander graf bevatte naast een

Fig. 5. De knophamerbijl uit één van de rijkste graven, een unieke vondst in het grafveld (foto ADC ArcheoProjecten).

aardewerkvorm ook een barnstenen ketting. De barnstenen ketting is ook een unicum in het grafveld (fig. 2). Toch was dit graf ver verwijderd van de andere rijkere graven, op 52 meter ten westen van het aardwerk. Dit graf is niet alleen bijzonder door zijn inhoud maar ook omdat het mogelijk het oudste graf in het grafveld betreft.

De graven die worden gekenmerkt door grafgriffen anders dan aardewerk zijn vaak van een grote omvang. Zo waren de graven met de moerasijzererts blokken (3,84 m²), de natuurstenen bijl (2,18 m²) de knophamerbijl (3,51 m²), de barnstenen ketting (3,8 m²) en de vier transversaalspitsen (1,73 m²) allemaal van bovengemiddelde grootte. Twee van deze graven springen er in het bijzonder uit; het graf met de knophamerbijl (fig. 5) en het graf met de barnstenen ketting (fig. 2). Deze twee grafgriffen zijn beide uniek in

het grafveld en kunnen gekarakteriseerd worden als zeer zeldzame objecten.

Grafveld als spiegel van een samenleving

Als we aannemen dat de verschillen in het grafritueel illustratief zijn voor verschillen in de samenleving, dan kunnen we voorzichtige uitspraken doen over de aard van de Trechterbekersamenleving op deze plek. Uit de analyse van het grafveld van Oosterdalfsen is gebleken dat er een onderscheid te maken valt tussen ovale en rechthoekige graven. Over het algemeen lijkt er meer moeite gestoken te zijn in het grafritueel bij rechthoekige graven, zoals blijkt uit de omvang van het graf en het aantal grafgriffen. De verhouding tussen de rechthoekige en de ovale graven, die bijna 50/50 is, doet vermoeden dat het geslacht van het begraven individu bepalend was voor de grafvorm. Als we echter aannemen dat alleen mannen bijlen en pijlpunten meekregen (Bakker 2010a: 8), objecten die in beide grafvormen voorkomen, dan moeten we het verschil in grafvorm mogelijk eerder duiden als een uiting van sociale differentiatie.

Naast het verschil in vorm, zijn er ook verschillen in grafinhoud waargenomen. De graven die buiten de norm vallen, kunnen hebben toebehoord aan individuen die een bijzondere rol speelden in de maatschappij en daardoor en hoger sociaal aanzien genoten. Twee individuen in het bijzonder hebben grafgriffen meegekregen die kwalitatief zeer verschillen van alle andere graven; een knophamerbijl en een barnstenen ketting. Deze zeldzame objecten kunnen een aanwijzing zijn voor een bijzondere (hoge? elite?) status van de overledenen die ermee waren begraven. Ook zijn er in enkele graven te Oosterdalfsen tijdens het grafritueel aparte (rituele) handelingen uitgevoerd. Die betreffen het gebruik van vuur en het bewust kapot maken/bewerken van aardewerk en vuursteen. Verschillende grafritten kunnen een aanwijzing zijn voor het bestaan van (familie)groepen binnen de samenleving.

Conclusie

Oosterdalfsen is het eerste grote vlakgrafveld dat onderzoek naar de sociale organisatie van de Trechterbekercultuur mogelijk maakt. In dit artikel is beschreven hoe een dergelijk onderzoek kan worden uitgevoerd. Het voorkomen van twee verschillende normen in het grafveld en aanwijzingen voor ten minste twee individuen met een bijzondere status duiden op een samenleving met een complexere sociale structuur dan voorheen binnen de Trechterbekercultuur herkend kon worden.

Oosterdalfsen: a complex cemetery and a complex society?

This article discusses the findings of the Bachelor thesis research of the first author about the recently discovered cemetery belonging to the Funnel Beaker Culture (FBC) in Oosterdalfsen. It has become clear that certain differences in the archaeological record of Oosterdalfsen may indicate a more complex composition of the FBC society. The rectangular graves in this cemetery were proven to be significantly larger and also contained more grave goods on average than their counterparts, the oval graves. Two graves also contained qualitatively different grave goods, possibly indicating a higher social status of the deceased. On account of the findings in Oosterdalfsen this article propounds that the social organisation of the Funnel Beaker Period can be examined by looking at flatgraves. Finally, this study has shown that the FBC society was more differentiated than could previously be recognised.

Noten

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, youp-heino@hotmail.com.
2. ADC ArchoProjecten, Hoofd Archeologie, h.vandervelde@archeologie.nl.

Literatuur

- Bakker, J.A., 2010a. Is a social differentiation detectable in the TRB culture? In: M. Furholt, M. F. Lüth & J. Müller (red.), *Megaliths and Identities. Ritual Cooperation and Ritual Collectivity: The social structure of the middle and younger and Funnel Beaker North Group (3500-2800 BC)*. Kiel, Druckerei Martin Roesberg, 261-272.
- Bakker, J.A., 2010b. *Megalithic research in the Netherlands, 1547 -1911: From 'giants beds' and 'pillars of Hercules' to accurate investigations*, Leiden, Sidestone Press.
- Beld, Y. van den, 2016. *Een nieuwe blik op de sociale organisatie van de trechterbekercultuur aan de hand van het vlakgrafveld van Oosterdalfsen*. Bachelor scriptie. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.
- Bouma, N. & H.M. van der Velde, 2017. *Een geschiedenis van meer dan 5000 jaar. Resten van begraven en wonen in Oosterdalfsen (gem. Dalfsen)*, Amersfoort (basisrapportage).
- Brindley, A.L., 1986. The Typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, 93-132.
- Ginkel, E. van & S. Jager, W. van der Sanden, 1999. *Hunebedden: monumenten van een steentijdcultuur*. Abcoude, Uniepers.
- Kossian, R., 2005. *Nichtmegalithische Grabanlagen der Trichterbecherkultur in Deutschland und den Niederlanden*. Göttingen, Universität Göttingen.
- Huis in 't Veld, J., 2002. *De niet-megalithische Trechterbekergraven van Nederland. Een analyse van het gegevensbestand*, Master-scriptie, Universiteit van Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.
- Midgley, M.S., 1992. *TRB Culture*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Midgley, M.S., 2005. *The monumental cemeteries of prehistoric Europe*. Gloucestershire, Tempus Publishing.

- Parker-Pearson, M., 2003. Status, rank and power. In: M. Parker-Pearson (red.), *The archaeology of death and burial*. Gloucestershire, The History Press, 72-94.
- Raemaekers, D.C.M., 2005. Het Vroeg- en Midden-Neolithicum in Noord-, Midden- en Westnederland. In: J. Deeben, E. Drenth, M.F. van Oorsouw & L. Verhart (red.), *De Steentijd van Nederland*. Zutphen, Stichting Archeologie, 261-282.
- Velde, H. van der & N. Bouma, 2016. Oosterdalfsen: een rijk grafveld van de trechterbeker-cultuur. In: L. Amkreutz, F. Brounen, J. Deeben, R. Machiels, M.F. Van Oorsouw, & B. Smit (red.), *Vuursteen verzameld. Over het zoeken en onderzoeken van steentijdvondsten en -vindplaatsen*. Amersfoort, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 359-362.
- Voss, J.A., 1982. A study of western TRB social organisation, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 32, 9-102.

